

ՀԱՅԿ ԱՃԵՍԵՐՆ

ՀԱՅՐԵՆԻ
ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

Ա.

ԴԻՊԻ ՆԱՐԵԿԱՅ ՎԱՆՔՐ

(Արտատպուած «ԱՐԱՐԱՏ» ամսագրէն)

Ս. ԷԶՄԻԱՅԻՆ

Էլեկտրաւարժ Տպարան Մալր Արտոյ

1918

891.99

Կ-50

Մ. Գրիգորյան
 Խ. Բաղդասարյան

28 JUN 2005

19 NOV 2010

ՀԱՅԿ ԱՃԷՍԵՍՆ

Երևան
 20 րդ դարից

ՀԱՅՐԵՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

Ա.

ԴԷՊՈՒ ՆԱՐԵԿԱՅ ՎԱՆՔՐ

(Սրտատպուած «ԱՐԱՐՆ» ամսագրին)

Ս. ԷԶՄԻԱՇԻՆ

Էլեկտրատպ Տպարան Մալր Արտ.ոյ

1918

ՅԱԻԵՐԺԱԿԱՆ

ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ

Վաստուրականի մեծ ու աղէտալի գաղթին, (1915 յուլիս) տառապալից ճամբորդութենէ յետոյ բազմահազար հայերը Այրարատեան գաշտին մէջ, թշուառութեան մատնուած մեռան, անյիշատակ ու անդերեղման:

Անոնց անդարձ ճանապարհով գնացին նաեւ իմ հորազատ, պաշտելի ու ողբացեալ մայրը՝

Տիրուհի ՄԱՐԻԱՄ ԱՃԷՄԵԱՆ

և սիրելի ու վաղամեռիկ պատանի եղբայրս՝

ՄԱՍԻՍ-ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԱՃԷՄԵԱՆ

Մայր ու որդի 1915-ի սեպտեմբերին, Աշտարակ գիւղի գերեզմանոցին մէջ, իրար գրկած հանգչեցան: Այժմ այնտեղ կայ անոնց անարձան ու անյիշատակազիր գերեզմանը, որուն վրայ մանրիկ բարեր կուտակելով հանգստեան խաչ մը շինեցի ես՝ մէրիկ, քու վշտահար որդին՝ և ակապէրիկ քու դժբաղդ ախպէրը, որ Հայրենի Յիսաակներով կռած-կոփած այս Յուշարձանը, իւր համբոյրին ու արցունքին հետ ձեր մէն-մենաւոր գերեզմանին կ'ընծայաբերէ:

Վան

10 յուլիս 1916

Հեղինակը

2505-40

ՀԱՅՐԵՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

ԴԷՊԻ ՆԱՐԵԿԱՅ ՎԱՆՔԸ

Ա.

ԾՈՎՈՒ ՎՐԱՅ

—Բախմ—ըսաւ ինձի օր մը իմ լուսահողի մայրը—տղայ հասակիդ մէջ ծանր հիւանդացար, ես շատ աղօթեցի, շատ լացի, մղկտացի, գիշեր ցերէկ խնդիր արի Աստուծոն որ աղէկնաս, քեզ ուխտաւոր արի Նարեկացուն, որու գերեզմանին ուխտի պիտի երթաս՝ մեծնալէդ յետոյ:

Երկար տարիներ ես յիշեցի մօրս այս խօսքերը և ջերմեռանդ հաւատացողի մը պէս կը սպասէի թէ երբ պիտի ներկայանայ առիթը, որ ես կ'ատարեմ իմ մօր ուխտը—երթամ Նարեկայ վանքը:

1913-ի ամռան յուլիսեան գեղեցիկ օր մըն էր. արեւը բազմեր էր վէր Սիփանայ սարի ձիւնազարդ գլխուն և իր ոսկեշողիկներով կը փէլքտար վէր Վանայ ծովու ծփփուն ջուրերուն:

Վերջալոյս էր:

Վան քաղաքի Այգիստանէն ուխտաւորներու մեր խումբը ճամբայ ելաւ, և երկու ժամէն հասանք նաւահանգիստ Աւանց գիւղը: Արեւ մտաւ Սիփանայ սարին ետեւ, լուսնակն անուշ դուրս ելաւ երկինքէն և մշիկ մշիկ սկսաւ փայլփլիլ վէր ծովու ջուրերուն կապուտիկ: Ուխտաւորներուս առաջատանաւը կը սպասէր արեւելակողմի զեփիւտի փչելուն, որը չ'ուշացաւ: Հաճիկ աղմուկ մը փրթաւ ուխտաւորներու մէջ, որոնք իրարու ետեւէ աճապարելով առաջատանաւին մէջ տեղաւորուեցան և նաւը կամաց կամաց ճամբայ ընկաւ:

—Մայր աղօթէ մեզի համար, որ ճամբայ ելանք ծովուն վրայ, մայր աղօթէ մեզի համար, որ բարով երթանք ու բարով վերադառնանք: Մայր ուխտի կ'երթամ Նարեկացու սրբավայրը, ու կը կատարեմ քո և իմ ուխտը:

Նաւ կը սուրայ պատուելով կուրծքը կապոյտ ջուրերուն, որոնք կը խշան նաւուն բոլորտիքը, կը ճղփան անոր կողերուն:

տակ: Զով հով մը կը փչէ Վարագայ սարէն, երդեր, ուրախ խօսակցութիւնները կը փոխանակուեն ուխտաւորներու մէջ, մինչ ես նաւին յառաջամասի մէկ լոթիկ անկիւնը նստած, աչքս անծայր ու կապոյտ հորիզոնին յառած կը լսեմ ծովու ջուրերու հառաչանքն ու հեծեծանքը, որոնք կուգան անդունդներէն, կը լսեմ ծովու հաւքու անուշ ձայնը. նաւուն կայմի վերեւէն, կը խորհրդածեմ, որ այս ծովը իմ նախնեաց, հին հայերու, հայկազան ժողովուրդներու պաշտամունքի և հաւատքի ընդունարանն եղած է հարիւրաւոր դարեր առաջ. և այսօր ալ այդ ժողովուրդը, հայ ժողովուրդը դարձեալ մեծ հաւատք ու պաշտամունք կընծայէ իւր ծովուն, որ իւր մէջ կը ծրարէ չորս կղզիները, սուրբ մենաստաններով դարդարուն և իր ավերուած վրայ կը պահէ հարիւրաւոր ուխտատեղիներ անուաւոր կամ անանուն:

— Ծով կը սիրեմ լսել քու ջուրերու խշռոյցը, ճղփունքը, վայնասունքը, ծով հայրենեաց, առ ուխտաւորիս ողջոյնն ու համբոյժը, և տար զանոնք տուր քու ավերուող վրայ հանդիպող գիւղերուն, վանքերուն, տաճարներուն, լեռներուն, ձորերուն, ծործորներուն, ծաղիկներուն, մարդերուն ու թռչուններուն, ծով կապուտիկ ու աչագեղ, կը սիրեմ ես պիշ պիշ նայել քու ջուրերուն մէջ, ուր պահուած են իմ նախնեաց անշէջ հաւատքը, սուրբ հաւատքը ջերմ պաշտամունքը, որոնք դիպուելով, կուտակուելով կղզիացան Աղբաւմարի և Առտեւի քարածայրերու և Վառլուց ու Լիւմ անապատներու արգաւանդ հողերու վրայ, ուր հայ հաւատքին, պաշտամունքին իւր յուշարձան իմ նախնիքները կառուցին՝

«Մենասաններ, խաչն ի դմբէթ

Աւետարան, սուրբ հաւատ»:

Ու մինչ ես այս խորհրդածութեանց մէջ ընկղմած եմ, նաւավարներէն մէկը մեղմ ձայնով մը կ'երդէ Բաֆֆիի «Ձայն տուր ով ծովակ»ը, որու անուշ եղանակը կը սթաղնէ զիս, կ'ունկընդրեմ յուզուած և այս դրութեամբ ալ աչքերս կը փակուին ու կը քնանամ մշիկ մշիկ՝ ծովու ջուրերու ճղփածայներով անուշիկ:

* *

— «Առաւօտ լուսոյն արեգակն արդար...» մեղմաձայն ու անուշ եղանակ մը յանկարծ կ'արթնացնէ զիս իմ խռովայոյց քունէն, վեր կ'ելեմ ու սրախ հիացմունքով կը դիտեմ նաւի մէջի ուխտաւորները, որոնք աչքերնին ուղղած Վարագայ սարին, Ծնորհալու շարականը կ'օրհնէին, Արարչը կը փառաբանեն, որ «Արեգակն արդար» իւր արարածոց ընծայարարն է: Աղօթարան է, մէջ մութ մէջ լուս կերակն ծովափնեայ լեռներն ու ասոնց լանջերու վրայ հանգչող գիւղերը:

Արեւիքը կը շառագունի, Վարագայ սարի ետեւն արեւ իւր հենասարեր ճառագայթներով կը լուսաւորէ արար աշխարհը.

— Ողջոյն քեզ ծով հայրենի, որ կը ծփաս ու կը խշռաս, արեւուն տակ:

— Ողջոյն ձեզ նարեկացու ջերմեանդ ուխտաւորներ, որ կերթաք ձեր ուխտն ու պաշտամունքը մատուցանելու սրբասուրբ ճգնաւորի խնկելի դամբարանին:

— Ողջոյն քեզ Վասպուրական աշխարհ, Հայաստանի թագն ու պսակ, որ արշալոյսի շողին ու շողին տակ, գեղազարդուեր, պճնուերիս՝ շրեղադարգ հարսի մը պէս:

Ու նաւը կը սուրայ, բնութեան այս հիւսքանչ պահուն, երբ ուխտաւորներու երդերը խառնուած են ծովու հաւքերու արշալոյսային ալիւններուն:

Ահա Աղթամարի բարձրաժայռ կղզին, ահա Քաւի գլուխը, ուրկէ ծովուն անհուններ դիտողները կը սարսափեն, կը թուլանան:

Նաւը կ'իջեցնէ իւր առագաստը, ու կամաց կամաց կը մօտենանք Աղթամար կղզուն, որու մենաւոր մենաստանի ծերունի միաբանը, մեղ դիմաւորելու կ'ուղարկէ իւր ողորմելի ծառան՝ Եզոփոսը, որը ուխտաւորներու կատակալից հարցումներուն չը կընալով պատասխանել շուարեր կայներ և բերանը բաց անվերջ կը ծիծաղէ, ու երբ կը տեսնէ որ կին ուխտաւորներ ալ կան, միամտութեամբ կը յարէ.

— Վախ Աստուած ազատ անկա, աստանի կնքտերն էլ բէրին վանք, որ վարդապետ տէսնայ չը խօ խելք ալ թալի, ալ բարկանայ...:

Կ'երթանք Արծրունեաց Գուգլաշէն մենաստանը, ուր քիչ մը հանգստանալէ յետոյ դարձեալ նաւ կը նստենք և ծովու վրայ կ'ելլինք: Ժամ մը յետոյ կը հասնենք Սխալանցը, Աղթամարի Գրսի տունը, որու ծառախիտ այգիին մէջ ախորժելի ճաշ մըն ալ կը վայելենք ու կը պառկենք ծառերուն տակ և ծովու ալիքներու մեղմանուշ ջրածայներով կը քնանանք:

Սխալանցի այն դիշերը, յիշատակի քաղցր ու անմոռաց գիշեր մըն էր, որ երազի մը սլէս եկաւ ու անցաւ...:

Բ.

Ս. Գրիգոր Նարեկացու շիրմնն առջեւ

— Զըրճնդ, զըրճնդ կը զօղանջին Սխալանցի մատուռին զանգակները, որոնք գործի կը հրաւիրեն հօտաղն ու մշակ, եզն ու գոմէշ, աղօթելու կը կանչեն ուխտաւորն ու վանականը, մինչ «ծովը ծիծաղախիտ ծաւալանայր յառաւօտուն...»:

Ջաղացի մօտի գլխան սառը ջուրով կը լուացուինք, կ'երթանք մատուռը ծռնալով մ'երկու աղօթք կընենք, ու կը պատրաստուինք մեկնիլ դէպի Նարեկայ վանքը: Ծանապարհը փոքրիկ բլուրներու մէջէն է, ամէնորեք ջուրեր, ցորենի ոսկեհատիկ հասկերով զարդարուն ընդարձակ արտեր, որոնց մէջ բարիլուսէն ալ առաջ աշխատելու են եկեր, մարդ ու կնիկ քաղաւորները, որոնցմէ մէկը երբ կը տեսնայ մեր անցնիլը, աճապարհօք ցորենի մեծ խուրց մը զրկած կը դիմաւորէ մեզ ըսելով.

— Բարի լուսու քեզիցրիկ խրիշտակ ձեզ պահապան օգնական եղնի:

— Աստուծո խէր բարաքեաթ վէր ձեր արտին, կալին կութին եղնի, կը պատասխանենք և քանի մը փարայ «բաշխիշ» կուտանք ցորենի խուրցը բերողին, որը օրհնելով մեզ կը հեռանայ:

Կը բարձրանանք կանաչագեղ բլուրի մը վրայ, որու ստորոտը կը տարածուի հիասքանչ մարգագետին մը, ուր շաղաթաթախ, ծաղկազուլն արօտին վրայ իւր գառնուկները արածելու բերած է թխաղէմ, մեծ աչքերով սիրուն գեղջկուհի մը, որ նստիւ է աղբիւրի գլխին: Նա առանց նկատելու մեր անցնիլը քաղցր ու զիւ ձայնը գլուխ ձգած կ'երգէ,

Դըլէ համան բարի լուսուն կայներես դուռ,
Վայ լէ տնաւեր մէջքդ դարկեր ես ջուխտակ ըմ նուռ,
Դըլէ համան հէմէն նըռան պաղիկ ըմ տուր,
Վայ լէ տնաւեր թէ դիւ չիտաս Աստուածն քե ծուռ...

Գեղջկուհին յանկարծ կը նկատէ մեզ, կը կարմրի, կ'ամչնայ և կը թաքնուի աղբիւրին մօտիկ քարի մը ետև:

Ձորակ մը ես, բլուր մը ես, և ահա մեր առջևը կը տարածուի բոլորակաձև հովիտ մը, շրջապատուած բարձրիկ բլուրներով, որոնց կողերէն կը սահի առատաջուր առու մը, որ ապա կ'անցնի հովտի կեդրոնէն և կը պտտի այն բարձր ու ընդարձակ բլուրին բոլորովը, որը կզգի նմանութիւն մը ունի այս տափարակ տարածութեանը վրայ:

Կզգիանման բարձրութեանը գագաթին վրայ ահա կ'առուցուած է Նարեկայ մեծահոգի վանքը, որը շրջապատուած է գիւղացոց ցածիկ խրճիթներով, որոնք աստիճանաբար կ'իջնեն մինչև բլուրին ստորոտը, այնպէս որ մէկ տան տանիքը, միւսին բակը հղած է:

Սպիտակ, սրբատաշ քարերով կառուցուած քառակուսի (գանգակատունը փլչած) վանքը, անմիջապէս կը գրաւէ սիրտս, որ կ'ուռի, կը մրրկուի, կը ծփայ ծովու մը պէս, հաւատացեալի, ուխտաւորի յոյզերն ու յոյսերը, հաւատքն ու պաշտամունքը կը

յորդին, կը ծաւալին կարծես, և կ'աճապարհամ ըստէ մ'առաջ համեմել ու մօտիկէն տեսնել այն սրբօրանը, որուն դիւ մանուկ հասակէս ուխտաւոր հղած եմ:

Նարեկայ տօնն է այսօր. (Վարդավառ) շրջակայ գիւղերէն ու գաւառներէն, հայ ու քիւրդ հազարաւոր ուխտաւորներ, արք և կանայք, իրենց բնաշխարհիկ գոյնզգոյն, խատուտիկ ու գեղեցկատես տարազներով ուխտի եկած են Նարեկայ վանուց վանականի, լուսահոգի ս. Գրիգորի գամբարանին:

Պատարագէն առաջ, վանքի բոլորովը ուխտաւորները պարեր բռնած կը պարեն նաղարայի և զուռնայի ներդաշնակ մասնակցութեամբ:

Կը մօտենք տաճարը, որը միլին, լսին, ու խորհրդաւոր է: Կարծես գմբէթներու բարձրութեանց, բմախարշերու և խորաններու ամէն անկիւնները խորհրդաւոր վանականներ կան, որոնք կ'աղօթեն, կը ճգնեն, կ'աղաշխարեն...

Կ'անցնիմ տաճարի արեւելեան կողմի (աջ) խորանէն ուրկէ պիտի երթամ դէպի Նարեկացու շիրիմը:

Այն ուղին ուրկէ կ'անցնիմ, նեղ, մութ ու ահազդեցիկ է, խռնկանոց բուրուսով լեցուած:

Ահա այն մատուռը, որուն մէջ տեղը պարզ շիրիմ մը կայ, որ զրկեր ու կուլայ հաւատացեալ պառաւ մը. կայներ պիշ պիշ, ու լուս կը նայեմ այդ ուխտաւորին վրայ, որը այնքան ջերմեւաճողութեամբ հաւատք ու պաշտամունք կընծայէ այդ ստոն մարմարին, որուն տակ հազար տարիներէ ի վեր կը հանդէս ս. Գրիգոր Նարեկացին: Կը հեռանայ ուխտաւոր պառաւը, այժմ ես մենակ եմ. մենակ եմ հաւատքի իմ պաշտամունքի, իմ յոյզերու յոյսերու, կըօնական. հոգ սր բարձրաթիւզ զգացումներու մէջ ընկզմուած, մինչ ձեռներս երկարելով անզգայաբար կը վառեն այն մոմերը, որ տուաւ մայրս ինձի, խռնկին հետ ըսելով.

— Տնր բալամ, քու ձեռքով մօմ վառիր ու խռնկ ծխիր Նարեկացու գերեզմանին վրայ, զն ախոր ուխտաւորն ես, իսկ իմ կողմէ ալ աղօթէ և ապա համբուրէ քաղցրիկ շիրիմը:

— Մայր, հեռուէ հեռու կը լսեմ ես քու ձայնն ու հեծեմանքը այս վեհ ու խորհրդաւոր ըստէին, երբ ծռնկի եկած եմ այս սուրբ շիրիմն առջև, մայր մեծ է հայու լոյս հաւատքը, ջերմ պաշտամունքը և այս իսկ զգացումով է որ այժմ կ'երկրպագեմ այս վանքի սուրբ խորանին, սուրբ տաճարին, սուրբ մատուռին, որոնց կաթուղիկներուն և կամարներուն խորհրդաւորութեան ու խաղաղութեանը միջ հազար տարիներէ ի վեր կը նիրհէ Նարեկայ վանից վանականը, սրբազնասուրբ կըօնաւոր, Նարեկացի սուրբ Գրիգոր՝ «հրեշտակ ի մարմնի սքանչելի հոգեւոր» անմահ՝ որ

կապը մահկանացուներու մէջ, հայու հաւատքն ու պաշտամունքը պահելով անշէջ:

Նարեկացի, հանձնող հայկեան, հազար տարիներէ ի վեր մինչև այսօր հայ ժողովուրդի պաշտամունքը կը վայելի. դու թողիր անմահ յիշատակ աշխարհի վրայ, և չի խնդրոց հայրմանց հարց մեանձանց և բազմաց անապատականաց՝ ընծայարեցիր քու ջերմեռանդ ու հաւատապաշտ ժողովուրդի համար «Մատենան Ողբերգութեան» ասացեալ «Գրիգորի Նարեկայ վանից վանականի»: Սուրբ Հայր, ահա դողով ծունկի կուգամ այս մատուռին մէջ, կը պաշտեմ ես քու ուրուականը որ կարծես կը սաւառնի սա կամարներուն տակ, «կը համբուրեմ քոյդ փռչին, կը համբուրեմ շիրիմդ, կը համբուրեմ դամբարանդ, գերեզմանդ, քնարանդ, ուր կը ննջես արթուն, ուր կը հսկես անլուիլ, ուր քնարդ Աստուածախօս կը նուաղէ միշտ ի բարբառ կենդանի:

— «Դեռ երկիր լցիր Աստուածխօսութեամբ, Դու մեզ ուսուցիր Աստուծոյ հետ խօսելու լիզուն և հաճելի եղանակ. Դու կը գտնուիս ինչպէս առ Աստուած, նոյնպէս առ ամենայն դաս մարդկան. Դու վշտացելոց մօտն ես, յուսարեկելոց յոյս կը ցոյցնես, մոլորելոց ճանապարհ՝ խաւարելոց՝ լոյս. կապելոց արծու կումն. տառապելոց՝ հանգիստ. խռովելոց՝ խաղաղութիւն. աղքատաց՝ աւետարան, հիւանդաց՝ ապաքինութիւն, խտուերս դիշերոց նստողաց ծառադայթ, թախծելոց սփոփանք...

«Գերեզման չը կայ քեզ համար, դեռ հոգիներու մէջ կը հանգչես, անմահք ի մահականացուս» *):

Շիրմիդ վրայ է ահա Աղօթմատեանդ, պուցմունք գաղտնեաց, տարածմունք ծածկելոց, յանդիմանութիւնք թաղուցիւց, սպեղանիք դօրաւոր վերաց անբժկականաց, դեղք աղղողականք ցաւոց անտեսականաց... առիթք արտասուաց, պատճառք աղօթից. «Մատենան Ողբերգութեան» որ խորախշտի անկէնին մէջ, որ ծերպին տակ, ծովու քարակարկառ որ եղերքին, որ նեղ ու մութ խուցին մէջ, պահք ու ծով պահելով, իւր անձը խարաղանելով, տանջելով, իւր դողոջ մատներու մէջ փետուրը բռնած երկնեց քեզ Նարեկայ վանից վանականը, հանձարեղն տէր Գրիգոր. «Ի խորոց սրտից խօսք ընդ Աստուծոյ»...:

Նարեկացի, փառք քեզ, պարծանք այն ժողովուրդին որ ծնաւ զքեզ, պաշտամունքս քու հանձարին որ «Մատենան Ողբերգութեան» արտադրեց, համբոյրս շիրմաքարիդ, որուն տակ նըշխարներդ կը հանգչին, ողջնես այս լեռնահովտին ու գեղին որոնց

*) Գրեկին Լպ. Արուսեանեան «Համալ-հոտով» էջ 49 50. Թիֆլիս. 1904.

օրհնեալ հողերը սրբացուցիր գերեզմանովդ, մենաստանովդ:

Ուխտաւորներ, եկէք, խո՛ւմբ խո՛ւմբ եկէք և միասնական պաշտամունք ընծայեցէք այս դամբարանին, համբոյրներ դրօշմեցէք այս շիրմաքարին*), որուն տակէն մեծ մենակեացի, Աստուածավախ կրօնաւորի մրմունջը կուգայ ծանր ու խորհրդաւոր, «Ձայն հառաչանաց հեծութեան սրտի ողբոց աղաղակի...»: Լսեցէք այս հառաչը, որ մեզ համար է, ունկնդրեցէք այս մրմունջալից աղօթքը, որ անմահի շրթունքներէն կաթկթած է մահկանացուներու համար:

— «Ընկալ քաղցրութեամբ Տէր Աստուած հօգօր, դառնացողիս զաղաչանս, մատիր գթութեամբ...»: Մեղմ ու հեծեալից ձայն մը կ'արձագանգէ տաճարին մէջ, այնքան անուշ, այնքան խորհրդաւոր: Իմ աղօթքին ու պաշտամունքին հետ կը մաքեն նաեւ իմ մոմերը, խոնկը այլ ևս չի մխար, հիմայ միայն հազիւ կը նկատեմ շիրմաքարի վրայի Նարեկացու տեսիլը և խոր ու անաղբեցիկ լռութեանը մէջ, մատուռին կամարներուն տակէն կարծես կը լսեմ ես Աստուածամօր ձայնը:

— «Գրիգորէ, առ անձկալիդ, մո Տէր...»:

*) Նարեկացու շիրմը մինչև 1867 թուականը ունեցեր է միայն անյիշատակալիք և պարզ ու անպաճառք բար մը: Բայց նոյն թուին Նարեկայ վանքի վանահայրը, Յովսէփ վարդապետ շի եւ կուտայ մարտահայ շիրմարար մը, որու նստարարի վրայ բարձրարանդակուած է Նարեկացու տեսիլը, Աստուածածին Յիւսէփ դիրքը, իսկ Նարեկացին փեղարատոր ու փիղովով ծունկի եկած անոնց առջև կ'երկրպագէ: Քանդակը բաւական նոր է ու տպաւորիչ: Քանդակին տակի կայ հետեւեալ տապանալիքը, որը ես բնօրինակած եմ 1915-ի յուլիս 20-ին:

Քերով Նարեկայ	Վանահայր կարգի
Հրեշտակ ի մարմնի	Նարեկեան Վանուց
Աքանջելի հետոր	Յովսէփ բարունի
Սուրբ Նարեկացի	Տապանաքարիւս
Որոյ կենդանի	Պատուէ գայս շիրիմ
Հրաշագործ կմաք	Ի փառս պարծանաց
Կան սոստ ամփոփեալ	Սրբոյն Գրիգորի
Ի սոյն տապանի	Յամի տեառն 1867
Ի ներկայ տարուոյ	Մարտի 3 օրից:

Ժիւղ գարու սկզբին երբ Սենեքերիմ Արծրունին Վասպուրականը յանձնեց յաւանց Վասիլ կայսեր և 500,000 ժողովուրդի հետ միասին գաղթեց փոքր Ասիա (Սերաստիա, Արաբկիր կայսուր) Վասպուրականի գաղթականները Նարեկացու նշխարներէն մաս մը իրենց հետը տարան և Ալի քաղաքին մօտիկ վանք մը շինելով, նշխարները այնտեղ թաղեցին: Այդ վանքը մինչև այժմ կայ և կը կոչուի Նարեկայ կամ Արաբկայ վանք:

Գ.

Նարեկացու Աղօթատեղին

— Տէր բարի լուս, բարի Բրիտանոս, արարածոց քեզցրիկ Արարիչ, սիրտդ քննողը անես վէր աշխարհին, յաջողութէն տաս կարիր-կուրթին, խէր բարաքեաթ՝ կալիութին, մուրադ կատարես ուխտաւորին, Տէր «ամենակնլ բարեբար մարդասէր Աստուած բոլորից» ։

Այսպէս կ'աղօթէր արշալոյսին աշն պառաւը, որուն տունը իջեաներ էինք, Նարեկ կղած գիշերը Ծունտը մ'երկու աղօթք ըրաւ, խաչակնքեց, համբուրեց իրենց վանքի ու զեղի սուրբ հոգը, և մտաւ տանտունը։ Քիչ մը վերջ գուրս եկաւ, հոգէ մաքուր պնակին մէջ նա լեցուցեր էր թարմ կարագ իւղը, (հալած) որը դրաւ մեր սեղանի վրայ, բերաւ տաք տաք թարմ լոշ հացը, որը փրտեցիք կարագ իւղի մէջ, հացը ծծեց ամբողջ իւղը և եղաւ մնաւ, որը սկսանք ախորժակով ճաշակել։ Մամիկը բերաւ նաև տաք թանապուր որ կտէկեյին (դղալով ուտել) և պառաստուեցանք Նարեկացու աղօթատեղին մեկնել։

Մենք ճամբայ եկանք, մինչ մամիկը կ'աղօթէ մեր ետեւէն.

— Զահէլ-Ջիւան ուխտաւորներ, Նարեկացին կատարի ձեր սրտի գիւղքներն ու մուրազներ, բարով էրթաք բարով դառնաք։

— Աստուած կեանք տայ, կը կանչեմ մամիկին ու արագ քայլերով կը հեռանանք դէպ Նարեկայ հիւսիսակողմը։ Բլուրներու վրայէն, ձորակներու մէջէն անցնելով, գըլգըլուն ու սաւնորակ ջուրերու կղերքներէն քալելով կը հասնենք Փայխլեռ հայտաբնակ գիւղը, որու սարալանջէն դարձեալ դէպի հիւսիսը յառաջնալով ու ըլլաւ մ'ալ շրջելով կ'իջնենք ծովափը, որու կանաչագարգ եղբերքներէն անցնելով կը հասնենք բարձրաժայռի մը ստորոտը, ուրկէ ալնապիշ կը դիտենք ժայռին գագաթէն հոտոց սառհորալ ու վճիտ ջրվէժը, որու մարդարտակաթիլ անուշ ջուրը, կերթայ կը թափուի մէջ ծովու աղի ջուրին։ Մեր առջեր կը աւազածուի Վանայ գեղածիժաղ ու ծփուն ծովը իւր ամբողջ հիասքանչ տեսարաններով, որոնց առջև ուխտաւորի սիրտը կ'ուռի, կը ծփայ, և հոգին կը հիանայ, կ'անէանայ։

Կը հանենք մեր կօշիկները, վար կը դնենք մեր ձեռնափայտերը, և քարաժայռին ձերպին վրայէն, վտանգաւոր ու ահազդեցիկ ուղիներէն կըսկսենք ժայռն ի վեր բարձրանալ։

— Սալը... ոչ մի ձայն, մի խանգարէք արշալոյսային այս խաղաղութիւնն ու խորհրդաւորութիւնը, որք կը տիրեն այս սուրբ վայրին շրջակայքը։ Բոլորը լուռ են, և կամաց կամաց քարերու

վրայէն մագլցելով կը բարձրանան դէպ աղօթատեղին։ Ամենէն առաջը ես եմ, որ կաճապարեմ բոպէ մը շուտ տեսնել մեր ցանկացած վայրը։ Կը հասնեմ մաշուած աստիճաններու վրայ, և կամաց կամաց, զգուշութեամբ քարձրանալով կը մտնեմ լեռան սեպուղորդ սիրտին մէջ, ուրկէ նեղ ուղի մը, աստիճաններով և նեղ լուսամուտներով կ'առաջնորդէ ինձ դէպի վերնայարկի քարայրը, քառանկիւնի ձևով, ծովահայաց փոքրիկ լուսամուտով ու նեղ քարափոր դուռնով։

Այս իսկ է Նարեկացու աղօթատեղին, որուն յատակի վրայ չորս տեղով քարի մէջ մաշուած փոսեր կան։ Հաւատացեալ ժողովուրդը կ'աւանդէ որ ս, Գրիգորի ձեռներու և ծոնկերու տեղերն են այդ մաշուած փոսերը, որոնք յառաջացեր են անոր գիշեր ցերեկ անդադար աղօթելէն։ Կը համբուրեմ այդ քարափոսիկները, որոնք Նարեկացու անդատար աղօթիլու և ապաշխարութեան արգիւնքն են, որուն երկունքը եղաւ «Մատեան Ողբերգութեան»։ Կը համբուրեմ այդ քարափոսիկները, որոնց զպեր է Նարեկացու ոտքը ձեռքն ու ոտքը, որոնց դարերէ ի վեր հաւատք ու պաշտամունք ընծայերեն իմ պապերը, հին նախնիքը...

Աղօթատեղին նեղիկ լուսամուտէն կը դիտեմ շրջակայքը, դիմացը ծոփ է իր կապուտիկ ու խշռուն ջուրերով, իսկ միւս կողմերը շրջապատուած են Ռշտունեաց ու Մոկաց բարձրագագաթ լեռնաշարքերով։ Աղօթատեղին դէմն ու գէմն են Առաքի ու Աղթամար կղզիները, իսկ հեռուն մշուշի մէջէն հազիւ կը նշմարուին ծովու մէջի անապատները՝ Կտուց ու Լիւմ կղզիները։ Այստեղն է որ տասը դար առաջ ճգնած, աղօթած, արտասուած ու սրբացած է եղեր Նարեկացին, և այս մենութեան մէջն է որ գրած է «Մատեան Ողբերգութեան»։

Բնութիւնը իւր հմայագեղ տեսարաններով օժտած է այս սուրբ վայրը, Նարեկացու աղօթատեղին, ուր կարծես բնաւ մարդու ձեռք ու ոտքը դպած չէ։ Աղօթատեղիի ծովափը դարդարուած է վայրի գունազեղ ծաղիկներով ու թուփերով։ Բնութեան այս կոյս ծոցին մէջն էր ահա որ վանական, ճգնաւորական կեանքով ապրեցաւ ս. Գրիգորն, որ ծովու ալիքներու ծփանքը ու լեռան ծաղիկներու բուրմունքը վայելելէ յետոյ կ'առանձնանար այս մենարանին մէջ ու կ'աղօթէր անվերջ, անդադար։

Աղօթատեղին կը բաղկանայ ինը քարափոր խցիկներէ, որոնք փոքրիկ անցքերով կը միանան իրարու, Նարեկացու բուն աղօթարանին մէջ, կայ քարէ սեղան մը, որու վրայ ուխտաւորները խունկ կը ծխեն ու մոմ կը վառեն, վասն զի, սրբարան է այս տեղ, Նարեկացու կացարանը, ուր գիշերը աղօթեց սրբակեաց վանականը. «Կենարարին յիշատակաւ միշտ հենձերիմ» իսկ երբ

արևը ծագեցաւ, սուրբը տարածեց իւր ձեռները ու օրհնեցեց:

— «Արեգակն արդար լուսոյ ճառագայթ, օրհնեալ կերպարան»: Այսպէս Նարեկացին աղօթատեղիին մէջ խաղաղութեամբ կ'ապրէր հաւատալով, որ Ինքը աշխարհն պիտի արդարանայ, սրբանայ, որ կ'երազէր օր մը տեսնել Քրիստոսը:

— «Ներկեմիտ յոսով հաւատամ զնոյն ինքն տեսանել (գրիստոս)»: Խաւար զիշեր էր. — կաւանդէ Նարեկայ հայ ժողովուրդը — Նարեկացին կ'աղօթէր ծնկաջօք, արտասուելից աչքերով, անէացած, մոռացած աշխարհը. աչքերը յառած ծովու անսահման տարածութեանը, երբ յանկարծ երկինքէն լոյս մը իջաւ Աղօթատեղիի գիմացի Աղթամարի կղզիին մօտիկ ծովու միջի չոր կղզեակին վրայ. քիչ յետոյ երկինքէն, լոյսի մէջէն Տիրամայրը կարմիր շորերով, լուսապսակը գլխին, հրեշտակներով շրջապատուած և Միածինը գրկին հանդարտութեամբ իջաւ չոր կղզիի վրայ, ծառերն ու ծաղիկները խոնարհեցան, ջուրերը դառնեցան զլզլալէ. ծովը հանդարդեցաւ և Աստուածամայրը անուշ ձայնով մը ձայն տուաւ Նարեկացուն:

— «Գրիգորէ, ան անձկալիդ ան Տէր», Նարեկացին Աղօթատեղիէն կը լսէ Աստուածամօր ձայնը, աճապարանօք վեղարը կը դնէ գլուխը, զաւաղանը ձեռքը կ'առնէ և շփոթուած, ինքզինք կորսնցուցած կիջնէ ծովափը, կը սկսի քալել ծովու ջուրին վրայէն ու կը հասնի կղզին, կը տեսնէ Աստուածամայրը, որուն «Երեւան երկթերթի վարդն ի շրթանց կաթէր» իսկ «ծոցն լուսավայլ կարմիր վարդով լցեալ, ծղիքն ծիրանի մանուշակի հոյլը... գեղեցիկ պատմութեան զարդարեալ էր, ի կապուտոյ, ի ծիրանոյ, ի բնիկոյ, ի յորդանէ»: Սուրբը համբուրեց Աստուածամօր փէշերը, համբուրեց ճակատը «այն թագաւորին, այն նորածին Փրկչին» որուն «ոտիցն ի դնալ շողն ի կաթիլն առնոյր»: Բարի լոյսը կը բացուէր, երբ Աստուածամայրը Միածինը գրկած երկնային լոյսի մէջէն սլացաւ երկինք «աչքն ի ծով, ի ծով ծիծաղախիտ ծաւալնայր յառաւօտուն»: Վեր ելաւ Նարեկացին յիշեց Աստուածամօր ձայնը:

— «Գրիգորէ, ան անձկալիդ ան Տէր»:

— «Ան Տէր, ան Տէր» աղաղակեց Նարեկացին, և Աստուածամօր ու Միածինի իջման տեղը իր իսկ ձեռքով չոր կղզոյն վրայ մատուռ շինեց, պատարագ կատարեց, ձեռամբարձ աղօթեց ու աղաղակեց:

«Ան Տէր, ան Տէր» ու կղզին կոչեց «Ան Տէր»...:

Ծովու վրայէն քալելով Նարեկացին եկաւ Աղօթատեղին և իւր աղօթամատենին մէջ գրեց իւր տեսիլը:

— «Այն զոր տեսի աչօք իսկ իմովը»:

Դ.

ԱՆՏԷՐ Կղզի

Աղօթատեղոյն մէջ մեր ուխտը կատարելէ յետոյ կը մեկնինք այս անմեկնելի, այս միաստիք ու չքնադադեղ վայրէն, սրբատեղիէն, որը մեր սրտին ու հոգոյն մէջ կ'արթնացնէ յիշատակը՝ մեծ ճգնաւորին, սրբազնասուրբ կրօնաւորին, Նարեկացի և Գրիգորին:

Արաղօրէն կ'անցնինք արտերու մէջէն, ուր Նարեկցի դեղձ-կուհիները ձեռներով դարի կամ ցորեն կը քաղեն: Անոնք կը խօսին կը կատակեն, կը ծիծաղեն, մենք արձագանդ կուտանք անոնց և բնութեան այս խաղաղ գիրկին մէջ մեր կուսական մաքուր սիրտն ու հոգին, ուրախ դգացումները իրար կը խառնուին դաշտի մէջ, ուր քաղաքացին ու գիւղացին մէկ երկնքի տակ Արարչի աչքին առջև հաւասար են:

Ուրախ ու բարձր արամաղրութեամբ կը վերադառնանք Նարեկը, ուր գիշեր մըն ալ քնանալով վանքի կաթողիկէներու շուքերուն տակ, միւս առաւօտ շուտով ծովափը կ'իջնենք նաւակը նստելու և Առտէր կղզին երթալու համար:

Ծովու վրայ ենք, նաւակը հանդարտութեամբ կը յառաջանայ, ջուրերը նազիկ ձգիւնով նաւակի կողերը կը շոյեն ուղիկ ուղիկ: Նաւակին մէջէն գեղեցիկ է տեսարանը ծովազարդ ու լեռնաշատ վասպուրական աշխարհին, որուն աչքն է կապուտակ և հրաշագեղ ու հիմնայի այս ծովակը: Ռշտունեաց Արտօս, Մոկաց Եղերով լեռները իրենց բանձրիկ կատարներով ու ծառադարձ, կանաչադեղ լանջերով ստուեր ձգած են ծովու ջուրին վրայ: Աղթամարի քարածայրը ահարկու կէտ ձուկի մը նման բացեր է իւր բերանը և կարծես կ'ուզէ կուլ տալ մէն անաւոր Առտէր կղզեակը: Ծովու հաւքերը, մանաւանդ խէցիւնքներն ու արօրիկները կը ճախրեն մեր զլխավերեւ. «խէց խէց...» կը կանչենք թռչունին և հացի փռուրները կը ձգենք ծովու վրայ, թռչունը կ'իջնէ ծովու վրայ կուլ կուտայ փռուրները և կը թռի: Անոնք նաւորդներու սիրելի հաւքերն են, միամիտ, սիրունիկ ու բարի:

— Թը՛, Թը՛ յանկարծ կը ձայնէ մեր նաւավարը, որը արդէն նաւակը հասցուցեր է Առտէր կղզոյ ափը — Թը՛... Թը՛ կը ձայնէ, ուխտաւորները և կղզոյ ամէն կողմերէն, հարիւր հազարաւոր թռչուններ, բազմացեղ, գոյնզգոյն, յանկարծ կը թռին և ժխորային կանչերով, հաստ ու բարակ, դուրեկան կամ անդու-

Ինչպես ձայնակոչել կը ճախրեն կղզոյ վրայ, որը իրենց բնակավայրն է՝ Թուշնոց աշխարհը:

Նաւակէն դուրս կ'ելլենք. արդէն Առաքել կղզոյ վրայ ենք. կը սկսինք յառաջանալ դէպ այն մատուռը, ուր հրկնակնցազ ասորբը իւր արդար աչքերով տեսաւ փառաւոր տեսիլը:

Քարքարուտներու, մացառներու վրայէն քալելով կը հասնենք Առտէրի աւերակ մատուռը, որուն միայն չորս սպիտակ պատերը կանգուն են: Մատուռը շինուած է, ըստ աւանդութեան այնտեղ՝ ուր Նարեկացին տեսաւ Աստուածամայրը գրկած Միածինը: Դեռ ասկէ մօտ 150 տարի առաջ կանգուն էր այդ մատուռը, որ վերջին անգամ նորոգել տուաւ Ռշտունիքի Բաղասկանց գիւղացի Յակոբ վարդապետը, որը հաստատեց այնտեղ նաև կրօնական ուխտ և շինեց քանի մը կտոր տուներ: 1772-ին քլւրդերը մտան կղզին սպանեցին Յակոբ վարդապետը և վանքը կողոպտեցին:

Մատուռին չորս սպիտակ պատերուն մէջը կայնած հմ այժմ,
 և ծովու ծիանքը ունկնդրելով մէկտեղ աչքերս. երկինք յառած
 էր դիտեմ ու կը խորհրդածեմ, չէ՞ որ այստեղը կատարուեցաւ
 Նարեկացու տեսիրը:

— «Ողջոյն տուէք աւերակաց կիսակործան տաճարներուն»
ողջոյն ու համբոյր տանք այս մատուռին, որուն հողին քարին
դպիր են ձեռքն ու ոտքը «քանչեւի հեռորդին», որ աչօք իւրօք
տեսաւ Աստուածամայրը Միածինը գիրկը, որ այս քարերուն մէջ
իջաւ: Զգուշ սրբապիղծներ, թօթափցեք ձեզմէ անհաւատու-
թիւնը սպա մտէք այս աւերակ մատուռին մէջ, որուն սրբու-
թիւնը կրկնակի է, նախ Աստուծոյ և իւր Որդոյ իշման և երկ-
րորդ մարմնացեալ հրեշտակի՝ Նարեկացի ու Գրիգորի տեսլան
վայրն է: Հողը սուրբ, ջուրը սուրբ, քարը սուրբ, խոտը սուրբ,
ծառը սուրբ, օդը սուրբ, արիւր սուրբ, ամենայն ինչ սուրբ է,
տեղոյս ամենուն դպիրէ սուրբ Նարեկացոյն ձեռքը, ոտքը, շուն-
չը, ձայնը, հառաչանքն, օրհնէնքը...*)

Մատուցել շրջապատում և վայրի մացառներով ու թուփերով որոնց մէջ թռչնոց անհամար ըոյներ կան, ճետերով ու հաւկիթներով: Նուշի և ուրիշ վայրի փոքրիկ ծառերը կը գեղազարդեն կղզոյ ամառութիւնը: Այս սուրբ վայրի խաղաղութիւնը, խորհրդաւորութիւնը, քանի մը տարի անգամ կը խանգարուի պատահական ուխտաւորներու այցելութեամբ: Կղզիին դիմաց գէպ արեւմուտքը, ծովափի լեռնաշարքին մէջ կերևի Նարեկացու աղօթատեղիի այրերու փոքրիկ մուտքերը, ուրկէ սուրբը կը գիտէր այս կղզին որուն վրայ այժմ կեցեր ենք մինք:

*) Արուանձտեան. «Համալ-հոտոլ» էջ 49:

Քարքարուտներ, վայրի ձառեր, թռչնոց բոյներ, հազարա-
ւոր վայրի թռչուններ, մացառներ, թուփեր և աւերակ մատուռ
մը ահա այն կղզիակը, որուն վրայ իջաւ Աստուածամայրը և
ձայնեց Նարեկացուն.

— «Գրիգորէ, առ անձկալիդ ան Տէր». ահա Առտէր կղզին, որուն մեր վերջին համբոյն ու հրաժեշտը տալով, բռն մը հող, փունջ մը մացառ, կտոր մը քար կը վերցնենք յիշատակ, խնամքով կը փաթթենք և բոլորս միասին ծովափը հաւաքուելով նաւակը կը նստենք, ու կ'ուղղուինք Աղթամարը, որուն փառաւորաշէն տաճարի գմբէթը իր գորշագոյն տեսքով վհուկութիւն մը կընծայէ ուխտաւորներուն:

—Առտէր, մնաս բարով, միշտ սուրբեր թող ապրին քու խաղաղութեանը ու մենութեանը մէջ, Նարեկացու ուրուականը թող զայ քու մատուռին մէջ, թող կատարուի երկնային տեսիլը, թող զայ Աստուածամայրը Միածինը զրկին, թող տեսնէ Նարեկացին, մենք կը հաւատանք, մենք հաւատք ու պաշտամունք ունենք քու հանդէպ, մենաւոր կզղի, սուրբ կզղի, միածնաճէ Առտէր:

t.

ψ ε ρ ω η ι ρ

Առտէրէն կը հստինք հաւը և կ'ուղղունք գէպ Ռշտունեաց աշխարհի միւս մենաստանները՝ ծովու հարաւակողմը, Կ'երթանք Լուսապտուղ ս. Սահակի անշուք վանքը, ուրկէ ալ կ'անցնինք ծովախորշի մը գեղեցիկ տեսարանով օժտուած ս. Թովմայի վանքը, որը շրջապատուած է ծառախիտ անտառներով: Բնութիւնը այստեղերը իր կուսական կեանքի մէջ, ինչ փոփոխութիւն տեսած է: Գեղեցիկ ու հրապուրիչ են վազող առուակները, հոսող աղբիւրները՝ քարերու տակէն, կանաչ պուրակները, որոնց շուքին տակ հանգստանալու հկեր են վանքի ոչխարները:

ներազնեցող օրօրուն կէս գիշեր մըն ալ այստեղ կ'անցու-
նենք, ու իւր լստիւնը Ռշտունիայ լեռնագագաթներէն ժպտալից
դէմքով երկցաւ մեր յաղթանդամ նաւաւար ոչտունցի Սանակը
ձայնեց.

—Դէ ուխտաւորներ, շուտ արէք, քամին կը փչա, ճամբայ էլնենք: Բոլոր ուխտաւորները վեր կեցան և աճապարանօք տեղաւորուեցան նաւի մէջ, Առաքաստը բարձրացաւ, յաջող քամին փչեց ու նաւը արագութեամբ սլացաւ: Արշալոյս է, հրաշագեղ տեսարաններ բացուած են մեր աչքին առջև, ծովափնայ լիո-

հերու վրայ հանգչող գիւղերէն կը բարձրանայ թոնիրներու ծուխն ու մուխը: Արեւ կը ծագի և իւր ոսկեշողիկները կը փէլքկտան վէր ծովու ծփան ջուրերուն, նաւը կը հասնի Արամիտ գիւղը, կելլենք այգիներէն կարմիր խնձոր կը քաղենք, կը հանգստանանք ծառերուն տակ, հաց ու պանիր, կատա, փոխինդ անուշ կ'ընենք ու դարձեալ նաւը նստելով երկու ժամէն կը հասնենք Աւանց գիւղը:

Յոգնած, բայց ուրախ դրամադրութեամբ կ'ուղղուինք Այգեստանը, կը հասնեմ տունը. մայրս ուրախութիւնէն լալով կը դիմաւորէ ինձ, կը գրկէ ու կը համբուրէ ճակատս, օծելով զէմքս իւր արցունքով...: Ես կատարած էի մօրս և իմ ուխտը, որուն յաջողութեան համբոյրն էր, որ մայրս զրօշմեց ճակտիս:

Անցան տարիներ, մեռաւ մայրս, բայց իւր համբոյրն ու արցունքը մինչև հիմայ թարմ են ճակտիս ու գէմքիս վրայ...:

*
* *

Այժմ... Ռշտունեաց՝ ու Մոկաց բարձրակատար ու ձիւնագարդ լիբանց սարալանջերէն փչող քամիի և վանայ ծովու կապուտիկ ջուրերու ջրածայներով ու ճղփիւններով օրօրուն, ահագ-դեցիկ ու խորհրդաւոր լուծեան մը մէջ կը հանդչի Նարեկայ վանքը՝ տմայի և կիսակործան: Բարբարոսները քանդեր են սրբոյն շիրիմը, սրբապղծեր են սուրբ մենաստանը, որուն ամայութեան մէջն իսկ այժմ կը թեւծի «հրեշտակ ի մարմնի» Նարեկացու ուրուականը օրներդիւով. «Ձայն հառաչանաց հեծութեան սրտի...»:

Նարեկացու Աղօթատեղիէն մինչև Առտէր և Աղթամարը, մեռած է կիսնքը, գիւղ չը կայ, մարդ չը կայ: Թոշուններն են միայն որ Աղօթատեղիէն կը թռչին Առտէր և ասկէ ալ կերթան Աղթամարի քարածայռի գագաթին կը թառին:

Այժմ ուխտաւոր չ'երթար Նարեկը, որու խորաններու մէջ խունկ չի ծխար և մոմ չի վառուեր: Աւերակ ու ամայի են այժմ Նարեկայ վանքն ու գիւղը, որոնց վրայ դուրդուրացող հայ շինականը վաղ կամ ուշ երբ երկիրը վերադառնայ, իւր աւերակներու վրայ պիտի նստէ ու երգէ բանաստեղծի ողբերգին վերջին յուսալից տողերը.

«Մոխիրներու վրայ նստեք,
Աւերակներ շինէք բոյն,
Եւ ծիծեռնակ դայ ու երթայ,
Մինչև հայոց դարուն դայ...»:

3505
40

պ. 2/4/5
26/5/2

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0322649

ԻՄ ԴԻՐՔԵՐԸ

Բ. Կ.

1. Ազապատկ Իսխանի, Թիֆլիս. 1916. տպ. օր.
Ն. Աղանեանցի. էջ 52, (սպառած): — 45
2. Նոյնը. Բ. տպագրութիւն (սպառած): — 45
3. Ծաղկաբաղ Վասպուրականի Հայ ժողովրդ.
Բանասիրտութեան: Առաջին փուլ: Ա. էջ-
միածին. 1917. տպ. Մայր Աթոռոյ. էջ 104. 2 —
4. Հայրենի ճիւղացիներ Ա. Դէպի Նարեկայ վանքը.
ս. էջմիածին. 1918 տպ. Մայր Աթոռոյ էջ 16: 80

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵԼԻ

5. Վասպուրականի Կրակաճ Մեակներ. Առաջին շարք
վանեցիներ. 1816—1916: (Անախդ գրութիւններ, նա-
մակներ, կենսագրութիւններ, լուսանկարներ և այլն)

Ստանալու համար գիմե՛լ՝

Эчмиадзинъ. Айгу Адшемяну

Russie—Caucase. Etchmiadzin. Haik Adjémian